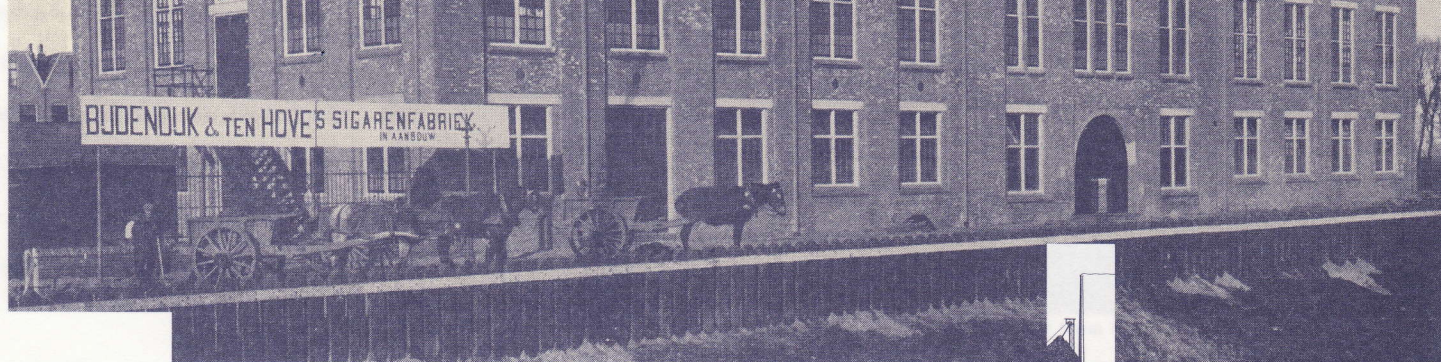

nijvertijd

Vierde nummer

In de vorige Nijvertijd is aandacht besteed aan het gebied rondom de Deventer singels, waar de industriële bedrijvigheid zich de vorige eeuw ontwikkelde. De goedbezochte lezing over dit onderwerp in Machinefabriek Geurtsen was boeiend en leerzaam. De aanwezigen kregen een fietsroute langs industrieel erfgoed in de 'Oude Schil' mee naar huis. Deze fietsroute voert ook langs de Tabakswal. De naam van deze straat verwijst naar de tabaksfabrieken die hier ooit

gevestigd waren, zoals die van E.A. Muller & Co. en Hooyer. Onze onderzoeksgroep heeft in de afgelopen periode met veel energie en enthousiasme de tabaksindustrie in Deventer onder de loupe genomen. In deze

Een degelijk St. Nicolaas-Cadeau is een fijn kistje Sigaren
 in alle prijzen van prima kwaliteiten, steeds droog en net
 verpakt in kistjes van 50 en 100 stuks bij

Nijvertijd een beschrijving van de wederwaardigheden van deze bedrijfstak. Het volgende artikel over "de inbeelding van den rooker" (bron Tom Tit, Natuurkunde in de Huiskamer, 1911) heeft vast niet bijgedragen aan de sigarenindustrie... "De volgende proef behoort in den rookkamer thuis. Kies den hartstochtelijksten rooker uit; neem twee sigaren, welke hij beide met de lippen moet bevochtigen, steek slechts een van beide aan en verzoek hem de oogen te sluiten, of blinddoek hem goed, om alle bedrog van zijn kant te voorkomen. Neem nu eene sigaar in iedere hand en laat hem bij afwisseling nu eens aan de eene, dan eens aan de andere kant trekken. Na een paar maal getrokken te hebben, kan hij niet meer onderscheiden welke de brandende sigaar is. De vermelding van deze weinig bekende proef zal aan de vereeniging tegen tabaksmisbruik genoeg doen; zij zou kunnen dienen om te bewijzen dat het roken op zichzelf geen genot is, maar op eene inbeelding zou berusten". Met deze Nijvertijd is weer een 'industriële' stukje van de Deventer geschiedenis belicht. In het volgende nummer besteden wij aandacht aan de Ankersmit's Katoenfabrieken, dat in de periode 1865 tot 1965 uitgroeide tot een van de grootste Deventer industrieën. Maar nu eerst de tabaksindustrie: veel leesgenoegens gewent.

Rob Viveen, voorzitter

De stichting Industrieel Erfgoed Deventer, kortweg SIED genoemd, is opgericht in juli 1995.

Doel is het behoud van industrieel erfgoed in Deventer en omgeving. Ons werkgebied omvat de gemeenten Bathmen, Deventer, Diepenveen, Gorsse, Holten, Lochem, Olst, Raalte en Voorst.

Gegevens vastleggen, historisch onderzoek doen en daarover publiceren zijn belangrijke onderdelen ons werk.

Ook organiseren we excursies, bijeenkomsten en lezingen en geven we advies op het gebied van hergebruik van industrieel erfgoed.

En natuurlijk zetten we ons in voor hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek.

Voor het uitvoeren van deze activiteiten hebben we een projectgroep Behoud en twee werkgroepen gevormd: de werkgroep Onderzoek en de werkgroep Publiciteit.

Kortom: een actieve club met enthousiaste vrijwilligers die zich inzetten voor het industrieel erfgoed in Deventer en omgeving. Voor meer informatie kunt u onze brochure aanvragen, telefoon (0570) 615605.

4

Werkzaal bij de fa. Hulscher. Foto ca. 1900

Intussen vormt Fetlaar een groep collega's om zich heen om een plaatselijke afdeling van De Nederlandschen Sigarenmakers- en Tabakbewerkers- bond op te richten. Dat gebeurt op 12 januari 1895. Dit alles zeer tegen de zin van de werkgevers. In Nederland breken hier en daar

Deventer en zijn sigaren

Als sigarenmaker Henk Jan Fetlaar na twaalf uren werken thuiskomt, zit zijn werk er nog lang niet op. Even wat eten, de krant lezen en dan weer thuis aan het werk.

Zijn vrouw helpt hem mee. Tabaksbladeren strippen. Morgen gaat het verder om een productie van zo'n drie- à vierduizend sigaren te halen. Tegen een weekloon van zeven gulden.

Deventenaar Fetlaar is omstreeks 1890 socialist tot in zijn vingertoppen. Werkgevers hebben het daar moeilijk mee. Ze verzetten zich tegen de oprichting van vakbonden. Tegen hun personeel zeggen ze: "Jij de bond uit of mijn bedrijf uit." Fetlaar trekt zich daar niets van aan. Zo komt hij op straat te staan. Hij vindt werk in Zutphen als sigarenmaker.

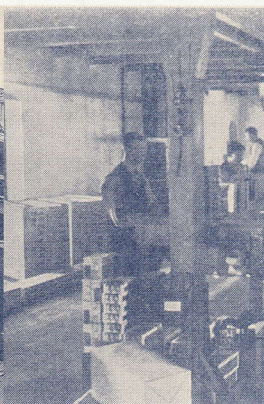
In de jaren rond 1900 voelen de arbeiders zich onderdrukt en uitgebuit. Hun woningen zijn klein, tochtig, vochtig, gehorig en ze stinken (daarom zitten de mensen veel buiten). De Algemeene Deventer Werkliedenvereniging 'Help U Zelfen' deelt op een vraag mee: "Treurig, bitter treurig is veelal de verhouding tusschen den werkgever (patroon) en den arbeider".

stakingen uit. De sigarenmakers eisen een kortere werkweek, meer loon en betere arbeidsomstandigheden. Het komt nogal eens voor dat arbeiders zich onrechtmatig tabak toe-eigenen (raspen van het binnengoed) en daarom een aantal dagen geschorst worden. Dit schorsen noemt men eufemistisch 'gaan wandelen'. Bij sigarenmakerij Hooijer in Deventer moet "iemand acht dagen wandelen wegens het raspen van zijn binnengoed." De vakbond vindt deze straf te

„Des Zaterdags wordt der clientèle onzer

Sigarenzaak van de fa. K. Inklaar aan de Kleine Poort.

Rond 1900 weet Deventenaar Hendricus Wichert Werff (61) per week nog 3100 à 3200 sigaren te maken. Daarvoor betaalt sigarenfabrikant Verweij hem f 3,50 de duizend. Zijn vingers zijn te stijf geworden om meer dan 3200 sigaren per week te maken.

Fabriek van Hoffleverancier Hulscher aan het Sijzenbaanp

zwaar, waardoor
men besluit
dat "eene
commissie
hiertegen zal

optreden."

Henk Jan Fetlaar, inmiddels weer werkzaam in Deventer, krijgt op 13 juli 1907 een zilveren horloge vanwege zijn 12½ jarig dienstverband bij Van Dissel. Hij heeft zijn

makers

werkgever er van weten te overtuigen dat het toestaan van vakbonden ook in het voordeel van werkgevers is. Werkgever Van Dissel ziet dat in.

De vakbeweging ijvert niet alleen voor verbetering van het maatschappelijk stelsel, maar ook voor gedegen vakopleidingen.

Bovendien zet zij zich in voor afschaffing van de kinderarbeid. Veel strijd blijkt nodig.

De Deventer afdeling groeit uit tot een hechte gemeenschap. Het bestuur vergadert elke maandag-

avond in 'Help U Zelfen' aan de Diepenveenseweg. Het is hard sappelen met heel weinig vrije tijd.

Veel gezinnen leven van sigarenmakerij

Veel kleinere bedrijfjes produceren eveneens sigaren – de thuiswerkers. Honderden Deventenaren vinden werk in de sigarenmakerij. Puur handwerk en dus vakwerk. Je moet veel oefenen om dat specifieke gevoel van sigarenmaken in je vingertoppen te krijgen. Sommigen leren het nooit; anderen zijn kunstenaars op dit gebied. Deventer telt meer dan zevenhonderd handwerk-bosjesmakers, deksorteerders en sigarenmakers.

Rond 1920 is de situatie in de sigarenindustrie allerminst rooskleurig. Veel sigarenmakers gaan thuis werken. Ze zijn dan niet meer gebonden aan de intussen voor bedrijven geldende achturige

werkdag. In de jaren dertig, de beruchte crisistijd, komen duizenden arbeiders op straat te staan. De werkloosheid slaat toe. De werkverschaffing die de regering-Colijn (zelf een verstokte Horma-sigarenroker) had ingesteld, gaat aan de sigarenmakers voorbij. Hun vakbond weet zijn leden buiten de werkverschaffing te houden. Zouden de sigarenmakers hard buitenwerk moeten doen, dan raakten ze hun speciale vingergevoel voor het sigarenmaken kwijt. Dat mag niet gebeuren.

TABAKSWAL

Deventer telde verscheidene sigarenmakerijen. Hiernavolgend een korte opsomming:

De Arend, eig. H.J. Veldhoen, sinds 1900 (Brink 51).
Bijdendijk & Ten Hove, sinds

1902 (Reviusstraat 1). Daventria, eig. H. van Leusen, sinds 1902 (Bruynsteeg 11). Van Dissel aan de St. Janstraat en later aan de Veenenstraat 9. Firma G.J. Dwars' Opvolger (Broederenstraat 8), een samengaan van G.J. Dwars, J.W. Hulscher en Zn. en J.H. de Vries en Co. D.J. Gantvoort (Tabakswal). Harms. ten Harmsen Hzn. (Noordenbergstraat 160). H. van Harte (Diefsteeg).

Firma H. ten Have (Menstraat 3). K. ten Have, die rond 1900 negentien twaalf- tot zestienjarige jongens en drie meisjes in dienst heeft. De firma Horst & Maas (HORMA) sinds 1905 in Deventer (Jac. Reviusstraat/St. Jurriënstraat) tot 1945. Ten Hove, Achter de Muren Zandpoort. 'Hofleverancier' R.A. & J.W. Hulscher, sinds 1882. Adverteerde met "Fabrikaat verkrijgbaar in de bekende Filialen en verder bij iederen winkelier van eenige beteekenis". Lancatt met het merk Langkat, eig. P.E. Alberts en J. Goossens aan de Tabakswal. Gebr. Meuter (Geert Grotestraat). Muller en Co., sinds 1904 (Lage Hondstraat 1, later Schurenstraat). Veldhoen (Boterstraat). Wijnfeldt sinds 1896 (Borgelerstraat). Zuurveen en Zur Kleinschmiede, sinds 1924 (Veenenstraat 9).

Eerherstel

Henk Jan Fetlaar is intussen een geziene figuur in de sigarenmakerswereld. Dat blijkt op 24 september 1941 als hij vijftig jaar is getrouwd. De belangstelling voor de receptie is overweldigend.

Burgemeester mr. F. W. R. Wttewaal voert een lange stoet sprekers aan. De tweede secretaris van de afdeling, B. H. Torn Broers spreekt het gouden echtpaar toe. We citeren: "Gij viert niet alléén feest, onze leden en vooral uw oude kameraden vieren de dag met u. Helaas, uw oude kameraden van 12 Januari 1895 zijn reeds voorgoed van ons heengegaan. Met hen heeft u de afdeling Deventer opgericht. Wat u en uw kameraden bewogen heeft hiertoe over te gaan, is ons bekend. (...) De rechteloosheid en uitbuiting van de arbeiders heeft u bewogen de arbeiders daartegen te organiseren. Moge de zon schijnen voor allen en licht banend de opgang der arbeidersklasse laten beleven." Henk Jan schiet vol tranen en is een tijdlang sprakeloos.

Magazijnen een doosje lucifers aangeboden."

ein. Foto ca. 1900.

Afdeling verpakking bij de fa. Hulscher. Foto ca. 1900.

De voormalige Horst & Maas' fabriek aan de Reviusstraat

Teloorgang van de tabaksindustrie

De Tweede Wereldoorlog teistert ook de sigarenindustrie. Daarvan vliegt veel in rook op. De Deventer sigarenindustrie is zelf de sigaar. Zij redt het niet tegen de moordende concurrentie. In 1952 stoppen Ten Hove en Horst & Maas de productie. Veel handwerk dreigt verloren te gaan.

Eind jaren vijftig begin jaren zestig gloort echter een sprankje hoop op betere tijden. In het Deventer Klooster nummer 9 vatten zesendertig 'oude' sigarenmakers hun vak weer op. De meesten hebben de ellende van de werkloosheid meegemaakt toen veel Deventer fabrieken op slot gingen.

De Panterfabrieken (H. en J. van Schuppen N. V.) uit Veenendaal overleven de concurrentieslag. Tijdig is op mechanisatie overgeschakeld. De Panter-directie doet een beroep op de Deventer vaklui om de tabak bestemd voor sigaren voor te behandelen. Ondanks machines is en blijft sigarenmaken voor een groot deel handwerk. In Deventer is dat vakmanschap aanwezig. De oude rotten behielden hun routine. Op een morgen vinden ze een vriendelijk briefje in de bus om hun oude beroep weer op te nemen. Ze krijgen de kans tegen een leuke premie tabaksbladeren te 'strippen'. Het omblad (het blad om het binnengoed van de

sigaar) moet vrij van stukjes blad-steel zijn. Geen enkele sigarenroker vindt het prettig een stukje steel in zijn rookwaar te vinden. Verder sorteren ze de dekbladen. De Deventer sigarenmakers beseffen echter dat hun beroep gaat uitsterven. Het roken van 'die bruine stokken' neemt meer en meer af. De sigaret (niet meer dan een bundeltje stoffige draadjes) is sterk in opkomst. Jonge mensen willen geen sigaren leren maken. Die roken sigaretten.

Voormalige sigarenfabriek van o.a. de fa. 'Hooier' aan de Tabakswal

Bronnenonderzoek

De tekst in dit Nijvertijdnummer is afkomstig van Bob Birza, lid van onze onderzoeksgroep. Zijn interview met oud-sigarenmaker de heer Fetlaar heeft veel informatie opgeleverd. Daarnaast hebben een tweetal uitgaven van "De Sigarenmaker", het orgaan van de Nederlandse Sigarenmakers- en Tabaksbewerkerbond, respectievelijk van 20 juli 1907 en 3 oktober 1941 en het Deventer Dagblad van 12 januari 1962 als bron gediend. De opsomming van Deventer sigarenmakerijen is door onze onderzoeksgroep geselecteerd uit diverse algemene bronnen. De foto's komen o.a. uit de collectie van Museum De Waag en uit een spoorwegdienstregeling van jaartal 1909 die de firma Hulscher destijds aan haar clientèle aanbood.

Sponsornieuws

Balmoral Sumatra Selection

Balmoral Sumatra Selection is een kwaliteitssigarenmerk met een groot assortiment modellen, in totaal zo'n 22 stuks. Het binnengoed van de sigaren bestaat uit een uitgekende melange van Javaanse, Cubaanse en Braziliaanse tabakken. Alle sigaren zijn opgedekt met het allerfijnste Sumatra dekblad. Door zijn veelheid aan producten biedt Balmoral voor elke sigarenroker en voor elk moment van de dag een model van uitstekende kwaliteit. Van de kleinste cigarillo tot de indrukwekkende corona, verpakt in dozen of cederhouten kisten.

Balmoral Royal Selection

Onlangs is een nieuwe sigarenlijn geïntroduceerd onder de naam Balmoral Royal Selection. Een uniek assortiment van handgemaakte longfiller sigaren, die vervaardigd worden in de Balmoral vestiging in de Dominicaanse Republiek. Het zijn sigaren van een zeer hoogwaardige kwaliteit met een milde, zachte smaak en waar zowel veeleisende en ervaren sigarenliefhebber als de beginnende sigarenroker ongetwijfeld van zullen genieten. Er zijn 5 modellen met iedere hun specifieke diameter en lengte. Zij zijn uitstekend uitgebalanceerd, gemakkelijk brandend, mild en toch rijk van smaak. Balmoral Royal Selection is verkrijgbaar in een beperkt aantal tabaksspecialzaken met een humidorfaciliteit, tegen de prijs per stuk die varieert van f.6,- voor het Panatela model tot f.12,- voor het Churchill model.

Sponsor

Balmoral Sigars. Duizel-Holland

Colofon

Nijvertijd is een halfjaarlijks verschijnend bulletin van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), bestemd voor donateurs en andere betrokkenen en geïnteresseerden. Donateur kan men worden door overmaking van: f. 25,- (of meer) voor particulieren, f. 50,- (of meer) voor organisaties, f. 100,- (of meer) voor bedrijven op rekening 65.56.06.459 van de ING Bank Deventer of Postbankrekening 415141 t.n.v. de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer. Redactieadres: SIED, Brink 27-A, 7411 BS Deventer, tel. (0570) 615605 Vormgeving: reclameadviesbureau Allison Deventer. Dit nummer van Nijverheid kwam mede tot stand dankzij financiële steun van Balmoral.

ISSN 1388-2759